

ВИТОКИ ДИСКРИМІНАЦІЇ ЗА СТАТЕВОЮ ОЗНАКОЮ І РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ЇЇ ЗАБОРОНИ У СВІТІ ТА В УКРАЇНІ

ORIGINS OF DISCRIMINATION ON THE BASIS OF SEX AND THE DEVELOPMENT OF LEGISLATION ON ITS PROHIBITION IN THE WORLD AND IN UKRAINE

Заросило В.О., д.ю.н., професор, завідувач кафедри правоохоронної
та антикорупційної діяльності,

Навчально-науковий інститут права імені князя Володимира Великого
Міжрегіональної Академії управління персоналом
ORCID ID: 0000-0002-9572-7530

Вацюк В.О., к.ю.н., доцент кафедри правоохоронної
та антикорупційної діяльності,

Навчально-науковий інститут права імені князя Володимира Великого
Міжрегіональної Академії управління персоналом
ORCID ID: 0000-0001-8705-6223

У науковій статті встановлено, що дискримінація за ознакою статі виникла на початку виникнення людського суспільства. Її походження пов'язане з різними соціальними ролями чоловіків і жінок. Якщо чоловіки займалися політичними справами, забезпеченням сім'ї продуктами, грошима та т. ін., то до обов'язків жінки входили такі як народження дітей, їх виховання, виконання робіт по домогосподарству та інші, які не передбачали участі у соціальному житті.

Зазначений стереотип існував аж до кінця 18 сторіччя, коли з'явився жіночий рух і жінки почали вимагати певних політичних прав. В подальшому на міжнародному рівні було прийнято цілий ряд нормативних документів, які зобов'язували держави уникати дискримінації та встановлювати рівні умови праці, політичної та соціальної активності для чоловіків і жінок.

Обґрунтовано, що на сьогодні в переважній більшості країн світу не допускається відкрита дискримінація за ознакою статі. Проте в країнах, де рівень життя не є високим жінки в більшості не беруть участі у політичному та соціальному житті. Це пов'язано перш за все з великим навантаженням у домогосподарстві та піклуванням про дітей. Державна політика певною мірою спрямована на забезпечення відповідного рівня матеріального рівня жінок, проте вона є досить малою.

В Україні на сьогодні ратифіковані всі міжнародні документи стосовно усунення дискримінації за ознакою статі. Прийнято також цілий ряд національних законодавчих актів які стосуються заборони дискримінації. Разом з тим, необхідно зазначити, що в нормативних актах України, а саме ні в Кодексі України про адміністративні правопорушення ні в Кримінальному кодексі України немає навіть визначення дискримінація. Адже особи, які здійснюють дискримінаційні дії ніякої відповідальності не несуть.

Зроблено висновки, що на сьогодні необхідно внести відповідні зміни до національного законодавства та передбачити шляхи правового впливу на осіб, які здійснюють дискримінаційні дії за ознакою статі

Ключові слова: правове забезпечення, виконання норм міжнародного законодавства у сфері дискримінації, дискримінація, види дискримінації дискримінація за ознакою статі, історичний аналіз розвитку дискримінації, відповідальність за дискримінаційні дії, національне законодавство у сфері протидії дискримінації.

The scientific article establishes that gender discrimination arose at the beginning of human society. Its origin is associated with different social roles of men and women. If men were engaged in political affairs, providing the family with food, money, etc., then women's responsibilities included giving birth to children, raising them, performing household chores and others that did not involve participation in social life.

This stereotype existed until the end of the 18th century, when the women's movement appeared and women began to demand certain political rights. Subsequently, a number of regulatory documents were adopted at the international level, which obliged states to avoid discrimination and establish equal conditions of work, political and social activity for men and women.

It is substantiated that today in the vast majority of countries in the world open discrimination on the basis of gender is not allowed. However, in countries where the standard of living is not high, women in the majority do not participate in political and social life. This is primarily due to the heavy burden on the household and caring for children. State policy is to some extent aimed at ensuring an appropriate level of material well-being for women, but it is quite small.

Today, Ukraine has ratified all international documents on the elimination of discrimination on the basis of gender. A number of national legislative acts have also been adopted that relate to the prohibition of discrimination. At the same time, it should be noted that in the regulatory acts of Ukraine, namely, neither in the Code of Ukraine on Administrative Offenses nor in the Criminal Code of Ukraine, there is not even a definition of discrimination. After all, persons who commit discriminatory acts do not bear any responsibility.

The conclusions are drawn that today it is necessary to make appropriate changes to national legislation and provide ways of legal influence on persons who commit discriminatory acts on the basis of gender.

Key words: legal support, implementation of international law in the field of discrimination, discrimination, types of discrimination, discrimination on the basis of gender, historical analysis of the development of discrimination, liability for discriminatory acts, national legislation in the field of combating discrimination.

Подальша демократизація громадянського суспільства, активний контроль за дотриманням прав людини на сьогодні становлять гостро питання щодо дискримінації за ознакою статі. Міжнародне законодавство сформульовано відповідні норми стосовно протидії цьому явищу, яке виникло у зв'язку з відмінністю ролей чоловіків і жінок. Зазначені питання розглядалися багатьма дослідниками і відповідно було розроблено безліч пропозицій щодо усунення витоків та розвитку зазначеної дискримінації

На сьогодні у суспільстві вже затверджено висновок, що подолати дискримінацію за ознаками статі можна тільки за допомогою чіткого контролю з боку державних органів та громадських організацій. Проте важливу роль у цьому процесі має відігравати відповідне національне законодавство. В Україні прийнято цілий ряд нормативних документів, які юридично обґрунтовують питання запобігання і протидії дискримінації за ознакою статі, проте як показує аналіз ні в Кримінальному кодексі України ні в Кодексі України про адміністративні правопорушення

немає відповідних механізмів стосовно відповідальності за порушення антидискримінаційного законодавства. Таким чином однією з головних проблем у зазначеній статті є проблема встановлення відповідного механізму притягнення до відповідальності осіб, які здійснюють дискримінацію за ознакою статі.

Права і свободи людини та громадянина протягом усієї історії розвитку привертають до себе пильну увагу. Їх проголошення найвищою цінністю є одним із головних досягнень нашої держави. В основу сучасної Конституції України [1] покладено принцип гуманізму, який передбачає безпечне, вільне та гідне життя громадян у всіх сферах життєдіяльності. Важливу роль реалізації права і свободи людини грають гарантії їх забезпечення, зокрема на законодавчому рівні.

Порушення права і свободи людини виступає серйозною проблемою ще з часів існування людства. І, незважаючи на те, що у Загальній декларації прав людини [2] та в основних законах держави проголошено, що життя, свободи та права людини найвищою цінністю, сучасні реалії демонструють нові і нові порушення законних прав та інтересів людини, які в переважній більшості носять назву дискримінація.

Спочатку дискримінація виявлялася переважно щодо окремих меншин, або так званих корінних народів. Нерідко дискримінації піддавалися і піддаються на сьогодні біженці, мігранти, а також особи, що відрізняються від інших за будь-якими ознаками (фізичні та психічні недоліки, стать, сексуальна орієнтація та т. ін.).

Порушення права і свободи людини виявлялося у різних формах, але у тому чи іншому мірою це торкалося практично кожної людини, навіть якщо він нічим не відрізнявся від інших. У зв'язку з цим ще з давніх-давен дослідники намагалися зрозуміти причину такого явища як дискримінація, знайти спосіб мінімізувати можливість порушення рівності прав і свобод людини і громадянина.

Варто зазначити, що раніше дискримінація була природним явищем, завдяки якому існувала можливість відстежувати людей, які належать до будь-якої соціальної групи. Нині дискримінація заборонена як національним законодавством, а й багатьма міжнародними угодами. Законодавство більшості країн передбачає різні наслідки за нетолерантне ставлення до осіб за будь-якими ознаками, що відрізняються від суспільства.

Історично дискримінація виникала з різних причин, а саме колір шкіри, стать, мова, релігійні та політичні переконання і т. ін. . Досить значущими були також такі причини як походження людини, національні та соціальні фактори, матеріальне становище, фізичне та психічне здоров'я.

Виникнення дискримінації окремі дослідники пов'язують із розшаруванням суспільства та появою соціальної нерівності. Проте це тільки один з факторів, яких існує досить багато.

На нашу думку, найбільш виразною, а з іншого боку найбільш прихованою, якщо можна так сформулювати, є дискримінація за ознакою статі. З самого початку формування людського суспільства ролі жінки і чоловіка суттєво розрізнялися. Чоловік мав бути мисливцем, добувати їжу та забезпечувати охорону сім'ї.

Роль жінки це народження дітей, їх виховання до певного періоду, турбота про житло, їжу та інші предмети побуту. Ці традиції поступово були перейняті у більшості держав Давнього світу та й впродовж середніх віків становище жінки нічим не відрізнялося від становища жінки наприклад, у Давній Греції.

Давня Греція серед істориків вважається одним з перших зразків демократичного суспільства. Проте якщо ми візьмо жінку Давньої Греції то вони тільки окремі права, які істотно не впливали на суспільство в цілому.

Як пише Голубченко А. більшість жінок у Давній Греції була відстороненою від політичного та громадського

життя. Молодих дівчат не вчили нічому крім навичок роботи у домі, вміння прости і ткати. Грецьке суспільство визначало для жінок тільки такі ролі, дружина, мати, домогосподарка [3]. Проте в окремих регіонах у Давній Греції жінкам дозволялося отримувати певну освіту, вивчати літературу, мистецтво та ряд інших наук. Крім того в окремих випадках жінки мали право успадковувати майно та мали юридичні права нарівні з чоловіками. Проте це не було загальним правилом, це були скоріш винятки.

У Давньому Римі в переважній більшості становище жінок не змінилося, проте завдяки розвитку цивільного права становище жінок певною мірою змінилося. Жінки як до так і після одруження підпадали під опіку чоловіків, бо як стверджували давньоримські юристи вони мали природне «легкодумство» [4].

У шлюбі майно жінки передавалося чоловікові, а вона не мала права ним розпоряджатися. Проте класичне римське приватне право та виникнення особливої форми шлюбу (*sine manu*), який виник у класичну та після класичну добу, жінки були зрівняні у правах з чоловіком у правовідносинах стосовно майна. Щодо політичних та інших прав звичайно жінки були їх позбавлені [5].

Не змінилося становище жінок і у Середні віки. Функції жінки практично звелися до ведення домогосподарства та народження дітей. Жінки вважалися людьми нижчого виду вони не брали участі у громадському житті. Досить великий вплив на становище жінок здійснювала церква, яка підтримувала ідею підпорядкування жінки чоловікові [6].

Зазначена система дискримінації виникла природно у зв'язку з тим, що ролі жінки та чоловіка у сім'ї відрізнялися. Для жінки було призначено роль народження дітей, робота по домогосподарству, приготування їжі та т. ін. Чоловік мав право брати участь у політичному житті, вибирати та бути обраним до органів влади та т. ін.

Проте у кінці 18 сторіччя у зв'язку з загальною демократизацією суспільства у Сполучених Штатах Америки і в Європі виникає рух за надання жінкам політичних прав. Цей рух мав назву рух суфражисток [7]. Завдяки активним діям цих жінок, а також підтримці їх демократичними силами в окремих країнах жінкам було надане право брати участь у виборах. Першою країною, яка дала політичні права жінкам була Нова Зеландія, парламент якої у 1883 році прийняв закон про рівність жінок і чоловіків у виборчому процесі. Пізніше подібні права були надані жінкам у Австралії – у 1902 році, Фінляндії – 1906 році та інших країнах [8].

Разом з тим надання політичних прав жінкам не вирішило проблему дискримінації жінок в цілому. Дослідники вважають, що першим документом, який проголосив про рівність чоловіків і жінок стала прийнята у 1948 році «Загальна декларація прав людини», яка проголосила, що всі громадяни будь-якої країни мають право брати участь у виборах а також бути обраними до органів влади [9]. Певною мірою конкретизовані політичні права жінок були у Конвенції про політичні права жінок 1953 року проте вони в переважній більшості відповідали тим принципам, які було закладено у Загальній декларації з прав людини.

Подальший розвиток міжнародного права був спрямований на закріплення та розширення міжнародних документів, які юридично закріплювали права жінок. Серед них необхідно виокремлювати такі як «Декларація про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах та в період збройних конфліктів» 1979 року [11]. Зазначена декларація передбачала, що всі форми дискримінації жінок і дітей під час збройних конфліктів вважаються міжнародними злочинами і тягнуть відповідальність. Разом з тим її виконання не забезпечене відповідними документами Організації Об'єднаних націй та інших міжнародних організацій. Російські окупанти на сьогодні вчиняють тисячі кримінальних правопорушень на окупованій території стосовно жінок і дітей, але міжнародна спільнота не застосовує

відповідних кроків стосовно притягнення Путіна та його поплічників до міжнародної відповідальності.

Найбільш вагомим міжнародним документом у сфері рівноправності чоловіків і жінок, а також заборони дискримінації стосовно жінок вважається «Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» [12].

Зазначена конвенція неодноразово коментувалася багатьма вченими [13,14]. Короткий аналіз зазначеної конвенції показує, що вперше в міжнародному документі було визначено поняття дискримінації, яке існувало тільки в наукових працях. Під дискримінацією у Конвенції вважаються наступні дії:

- будь-які дії, які спрямовані на розрізнення чоловіків і жінок за ознаками статі;
- різноманітні виключення з загальних правил, які стосуються ознак статі;
- різноманітні обмеження, які також стосуються обмежень з ознакою статі;
- визначення дискримінація у законодавстві та на практиці;
- дискримінація, яка збігається з дискримінацією за ознаками расової приналежності, вікової, релігійної та т. ін. [12].

Після прийняття зазначеної конвенції міжнародні організації почали активно доповнювати законодавство про усунення дискримінації за ознакою статі. У 1993 році була прийнята Віденська конвенція щодо ліквідації всіх форм дискримінації за ознакою статі, у 2000 році була прийнята Хартія основних прав Європейського Союзу, де також визначено, що на території Європейського Союзу заборонені всі форми дискримінації в тому числі і дискримінація за ознакою статі, у 2011 році була прийнята Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська Конвенція).

В Україні на сьогодні ратифіковано всі зазначені Конвенції, крім того національне законодавство передбачає відповідні дії щодо дискримінації за ознакою статі. Верховна Рада України прийняла ряд законів де визначено як поняття дискримінації так і виокремлені види і форми дискримінації, в тому числі і дискримінації за ознакою статі [15].

Під дискримінацією в Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» розуміються дії, які здійснюють будь-які особи стосовно інших осіб, що створюють певні обмеження «у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами у будь-якій формі» [15].

Разом з тим у статті 16 зазначеного Закону України передбачено різні види відповідальності за порушення законодавства. Тобто особи можуть притягатися до адміністративної, кримінальної та цивільно-правової відповідальності. Проте аналіз Кримінального кодексу України показує, що в кодексі немає навіть визначення дискримінації [16]. У Кодексі України про адміністративні право-

порушення існує лише одна стаття, яка передбачає відповідальність за дискримінацію «підприємців органами влади та управління» [17].

Таким чином ніякої відповідальності як приватні особи так і державні службовці за дискримінацію не несуть, тим більше за дискримінацію за ознаками статі.

Якщо ми візьмемо Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [18], то в ньому також передбачено окремі заходи, які спрямовані на правовий вплив стосовно осіб, які здійснюють дискримінацію за ознаками статі. Разом з тим у статті 24 зазначеного закону також передбачено, що особи, які здійснюють дискримінаційні дії несуть кримінальну, цивільно-правову та адміністративну відповідальність. Але як вже було зазначено жодної відповідної статті про притягнення до відповідальності винних осіб ні в Кримінальному кодексі України ні в Кодексі України про адміністративні правопорушення немає.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі можна визначити наступним чином:

- незважаючи на велику кількість міжнародних нормативних документів та тих, які прийняті владою України питання дискримінації жінок за ознакою статі досить часто зустрічається в Україні. В переважній більшості це так звана непряма дискримінація. Вона виражається у відмові прийняття на роботу жінок, які одружені, адже вони можуть народити дитину і піти у відпустку по догляду за дитиною. Така дискримінація спостерігається як у сфері приватних підприємств, установ та організацій так і в окремих випадках у державних;

- система контролю за дотриманням відповідних норм як міжнародних так і національних нормативних документів в Україні ще досить слабка, адже відповідні матеріали щодо дискримінації за ознакою статі ще ні разу не розглядалися та й поняття дискримінація в Кримінальному кодексі України немає. Кримінальні правопорушення, які передбачені статтями 172 та 173 Кримінального кодексу України не мають визначають дискримінації і тому особи, які вчиняють відповідні дії не можуть притягатися до кримінальних відповідальності.

- Немає відповідних норм стосовно притягнення до відповідальності осіб за вчинення дискримінаційних дій і в Кодексі України про адміністративні правопорушення. Єдина стаття, яка передбачає відповідальність за дискримінацію не пов'язана з дискримінацією за ознакою статі, проте аналіз показує, що саме зазначений вид дискримінації досить широко поширений в Україні

- в Україні немає постійного моніторингу у сфері дискримінації за ознакою статі, адже у зв'язку з конкуренцією на ринку праці жінки погоджуються на заробітну плату яка є нижчою за відповідну оплату чоловіків;

- позитивним є включення до Кримінального кодексу України статті 126-1 яка певною мірою визначає окремі питання дискримінації жінок у сім'ї та побуті, проте більшість справ за даною статтею припиняється в судах у зв'язку з примиренням потерпілого чи потерпілої.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради*. 1996. №30. Ст.141.
2. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
3. Голубченко А. Статус жінки у Стародавньому світі та Середньовіччі: теоретико-правовий аспект. *Law. State. Technology*. 2021. № 3. С. 3-8. URL: <https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/ist/article/view/25/16>
4. Вовк В. М. «Жіноче питання» у римському праві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2008. № 3. С. 1-9
5. Малютіна І.П. Категорія «жінка» у публічному і приватному праві Стародавнього Риму. *Юридична наука*. 2013. № 3. С. 28-34.
6. Соболь О. Суспільно-політичне становище жінки в епоху Європейського Середньовіччя. *Вісник Львівського університету. Серія «Філософські науки»*. 2012. Вип. 15. С. 112-119.
7. Богачевська-Хомяк М., Веселова О. М. Жіночий рух в Україні. *Енциклопедія історії України*: Т 3. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zhinochy_rukh_v_Ukraini
8. Які країни першими надали жінкам право голосу на виборах? (інфографіка). URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2019/03/08/yaki-krayiny-pershymy-nadaly-zhinkam-pravo-golosu-infografika/>
9. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

10. Замула А.Ю., Роль Організації Об'єднаних націй у захисті прав жінок: від стратегій до реалізації. Серія ПРАВО. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Випуск 84: частина 4. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/09/39-3.pdf>
11. Декларація № 995_317 від 14.12.1974 Декларація про захист жінок і дітей при надзвичайних обставинах та під час збройних конфліктів. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/169632__169632
12. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text
13. Чижмарь, К. І.. Міжнародні стандарти рівноправ'я та захисту прав жінок та практика України [Текст] : дис... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Чижмарь Катерина Іванівна ; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. К., 2007. 182 арк.
14. Кравченко О.С. Адміністративно-правові основи гендерної політики дис. канд. юридичн. наук. Ужгород, 2024. 218 с.
15. Закон України Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні від 6 вересня 2012 року № 5207-VI *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2013, № 32, ст. 412.
16. Кримінальний кодекс України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
17. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
18. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків Закон України від 6 вересня 2012 року № 5207-VI *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2005, № 52, ст.561
19. Янковець І. Поняття гендерної дискримінації в історико-правовій ретроспективі. Національний юридичний журнал: теорія та практика. Серпень 2019 р. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/4/part_1/9.pdf